

Vapaamatkustajien yhteiskunta

Vapaamatkustamista on perinteisesti pidetty keskeisenä kollektiivisen toiminnan ongelmana, jonka seurauksena yhteiskunta rapautuu. Kyseenalaistan tuon näkemyksen. Väitän, että yhtenä kollektiivisen toiminnan tärkeänä päämääränä on tietyssä mielessä juuri vapaamatkustamisen tekeminen mahdolliseksi. Toisin sanoen, kollektiivisen toiminnan keskeisenä päämääränä on ns. vapaamatkavaikutuksen aikaansaaminen. Vapaamatkavaikutus on yksi rationaalisen yhteiskunnan keskeisistä peruskivistä. Ilman vapaamatkavaikutusta ja sen onnistunutta soveltamista yhteiskunnan syntyminen, säilyminen ja kehittyminen eivät olisi ymmärrettävissä tai selitettävissä.

Vapaamatkavaikutus

Vapaamatkustamisella tarkoitetaan yleensä sellaista yksilön toimintaa, jossa yksilö pyrkii nauttimaan kollektiivisesta hyödykkeestä tai edusta kontribuomatta itse sen tuottamiseen. Tyypillisenä esimerkkinä vapaamatkustamisesta pidetään usein pummilla matkustamista. Nimitettäköön tätä luonnehdintaa vapaamatkustamisen arkikäsitteeksi. Arkikäsitteen ongelma on, että se rajaa vapaamatkustamisen käsitteen yleensä tarkoittamaan vain vapaamatkustamisen negatiivisia tapauksia – tapauksia, jotka ilmentävät ns. vapaamatkustajaongelmaa. Vapaamatkustajaongelma on eräs kollektiivisen toiminnan ongelmista. Sen seurauksena kollektiivisen hyödykkeen tai edun tuottaminen joko vaarantuu kokonaan tai sen tuottaminen ei ole optimaalista, sillä vapaamatkustajat syövät yhteisestä lastista.

Arkikäsitteen taustalla on ajatus, että vapaamatkustajat pyrkivät maksimoimaan odotettua hyötyään jättämällä kontribuomatta yhteisiin ponnistuksiin. Toisin sanoen, vapaamatkustajat ovat rationaalisia omaa etuaan ajavia yksilöitä.¹ Siten, edellyttäen että eri toimijoiden odotukset

ja halut ovat yhteneväiset, kollektiiviseen toimintaan osallistuvat eivät samoin ehdoin voi maksimoida omaa odotettua hyötyään. Silloin he ovat irrationaalisia. Jos vapaamatkustamisen arkikäsitteestä johdettu teoria pitää paikkansa, mitään kollektiivisia hyödykkeitä tai etuja ei synny, sillä rationaaliset toimijat edistävät vain omaa etuaan.² Tätä väittämää on usein perusteltu ns. komposition virhepäätelmällä.³ Toisin sanoen, oletetaan (virheellisesti), että jos jollakin yhteisöllä on yhteinen intressi, niin rationaaliset yhteisön jäsenet pyrkivät edistämään tuon intressin saavuttamista.

Vapaamatkustamisen arkikäsitteen konnotaatiot rajoittavat tarkastelun kollektiivisen toiminnan ongelmiin. Vapaamatkustamista koskevasta kuvasta tulee vääristynyt. Onkin tarpeen antaa vapaamatkustamiselle tekninen merkitys, jotta vapaamatkustamisen yhteiskunnallinen merkitys tulisi selväksi. Tässä artikkelissa tarkoitan vapaamatkustamisella toimintaa, jossa yksilö nauttii vapaamatkavaikutuksesta. Toisin sanoen, vapaamatkustamisen käsite riippuu vapaamatkavaikutuksen käsitteestä, joka puolestaan vaatii tarkempaa määrittelyä. Arkimerkityksen ja teknisen teoreettisen merkityksen lisäksi voidaan vielä puhua vapaamatkustamisen luonnollisesta merkityksestä. Tällöin ei tarkoiteta muuta kuin, että joku yksilö nauttii yhteistä hyvää kontribuomatta siihen mitenkään. Luonnollinen merkitys ei sisällä niitä konnotaatioita, joita arkimerkityksellä on, mutta se on kuitenkin sellaisenaan vielä varsin epämääräinen, eikä tavoita kaikkia vapaamatkustamisen olennaisia piirteitä.

Mitä vapaamatkavaikutuksen keskeiset tekijät ovat? Ensinäkin kysymyksessä on kollektiivisen toiminnan *yleinen* päämäärä. Toisin sanoen, päämääränä ei ole yksittäinen kollektiivisen toiminnan seuraus, kuten esim. silta tai siisti ympäristö tai yleinen turvallisuus, vaan jokin yleinen kaikkia kollektiivisen toiminnan päämääriä yhteisesti luonnehtiva ominaisuus. Tai, jos halutaan, kaikkia kollektiivisia hyödykkeitä ja etuja yhteisesti luonnehtiva ominaisuus.

Kollektiivisen toiminnan päämäärien ominaisuuksia voidaan tarkastella kollektiivisten hyödykkeiden (tai julkishyödykkeiden) ominaisuuksien näkökulmasta.⁴ Kol-

lektiivisiä hyödykkeitä on usein luonnehdittu kahden ominaisuuden avulla. Nämä ovat: (i) toiminnan kollektiivisuus (*jointness in supply; indivisibility*) ja (ii) tuloksen kollektiivisuus (*non-excludability*).⁵ Tarkastellut ominaisuudet eivät vielä sellaisenaan riitä luonnehtimaan kollektiivista hyödykettä. Tarvitaan vielä jonkinlainen lisämotivaatio, nimenomaan kollektiivisuutta luonnehtiva lisämotivaatio. Niinpä edellisten kahden ominaisuuden lisäksi haluan ottaa mukaan vielä kolmannen ominaisuuden: (iii) kollektiivinen etu (*collective benefit*), joka koituu itse kollektiivisesta toiminnasta.

Ehto (i) tarkoittaa sitä, että kollektiivisen toiminnan päämäärän toteuttaminen edellyttää useamman kuin yhden toimijan panosta. Lisäksi osallistujien panosten tulisi olla jotenkin yhteisriippuvia (*interdependent*).⁶ Tämä tarkoittaa ennen kaikkea sitä, että osapuolten odotusten kohteena ei ole vain yhteinen päämäärä, vaan myös vastaavia odotuksia koskevat odotukset ja näitä odotuksia koskevat odotukset, jne. Yhdessä nämä odotukset muodostavat yhteisten odotusten verkon.

Ehtoa (i) voidaan pitää kollektiivisen toiminnan perusehtona.⁷ Kollektiivista päämäärää – tai yhteistä päämäärää koskevat yhteiset odotukset ovat myös vapaamatkavaikutuksen toteutumisen ehto. Nämä ristikkäiset odotukset koskevat myös odotusta ja uskomusta päämääränä olevan kollektiivisen hyödykkeen luonteesta. Ennen kaikkea hyödykkeen luonnetta koskeva odotus sisältää sen, että ketään ei voida estää nauttimasta ko. kollektiivista hyödykettä. Tämä tarkoittaa sitä, että päämääränä on sellainen kollektiivinen hyödyke, joka toteuttaa ehdon (ii), ja tämä seikka on yleisesti tiedetty. Tämä on ehto, jonka on täyttyvä, jotta voitaisiin ylipäätään puhua vapaamatkavaikutuksesta. Silloin, kun kollektiivisen toiminnan päämäärä on sellainen, että ehto (ii) täyttyy, sen päämääränä on juuri vapaamatkavaikutuksen aikaansaaminen. Luonnollisesti kysymyksessä on tällöin myös vapaamatkustamisen välttämätön ehto.

Ehdot (i) ja (ii) eivät kuitenkaan sellaisinaan riitä. Periaatteessa päämäärän kollektiivisuus yllä tarkastellussa mielessä ei vielä edellytä, että se olisi toteutettu kollektiivisen toiminnan keinoin. Edelleen päämäärän kollektiivisuus yllä tarkastellussa mielessä ei sinänsä vielä anna syytä ryhtyä kollektiiviseen toimintaan ko. päämäärän toteuttamiseksi. Tarvitaan jotakin enemmän. Itse kollektiivisen toiminnan on tuotettava jotakin lisäarvoa edellä mainitun päämäärän päälle, jotta siihen ryhtyminen olisi järkeenkäypää. Kollektiivisen toiminnan on annettava jotakin enemmän kuin vain yksittäisten tekojen mereologinen summa on. Tämä lisäarvo on kollektiivisen toiminnan tuottama kollektiivinen etu, joka koituu useamman osapuolen yhteenliittymisestä jonkin yhteisen päämäärän hyväksi. Toisin sanoen, ehto (iii) kertoo, että jotta kollektiivinen toiminta olisi ylipäätään järkeenkäypää, sen on tuotettava enemmän kuin sen yksittäisten erillisten osien summan. Tätä tarkoitan kollektiivisella edulla. Ehto (iii) sitoo kollektiivisen toiminnan (ehdon (i)) kollektiiviseen päämäärään (ehtoon (ii)) s.e. juuri kollektiivinen toiminta on rationaalinen tapa toteuttaa kollektiivisiä päämääriä. Ehto (iii) on siten kollektiivisen toiminnan rationaalisuusehto. Yhdessä nämä ehdot antavat kollektiivisen toiminnan reunaehdot vapaamatkavaikutuksen toteuttamiseksi.

Vapaamatkavaikutus on keskeinen kollektiivinen päämäärä. Sellaisena se on eräänlainen kollektiivinen

hyödyke. Kollektiivisten hyödykkeiden joukossa se on ns. yleishyödyke, joka toteutuu edellä mainittujen ehtojen valitessa. Toisin sanoen, kysymyksessä on kaikkien yksittäisten kollektiivisten hyödykkeiden yhteinen ominaisuus, jonka em. ehdot toteuttavat. Niinpä, vapaamatkavaikutuksen toteuttamiseksi tarvitaan useamman osapuolen yhteistä ja yhteisriippuvaa panosta. Edelleen, se hyödyttää koko tarkasteltua yhteisöä tai yhteiskuntaa. Ketään ei voi sulkea kollektiivisesta päämäärästä hyötymisen ulkopuolelle.

Vapaamatkavaikutuksesta nauttivat niin ne, jotka omalla panoksellaan kontribuivat vapaamatkavaikutuksen syntymiseen kuin nekin, jotka eivät sitä jostain syystä tee, olipa syy legitiimi tai ei. Lisäksi vapaamatkavaikutuksen toteutumisen keskeinen ehto on, että kollektiivinen toiminta tuottaa enemmän kuin toimijoiden yksittäisten panosten yhteenlaskettu mereologinen summa antaisi odottaa. Toiminta tuottaa ”ylijäämää” suhteessa asetettuun panokseen. Vapaamatkavaikutus sitoo tarkastelijan käsitteelliseltä kannalta holistiseen näkemykseen, jonka avainteesi ilmaistaan usein seuraavasti: kokonaisuus on enemmän kuin osiensa summa. Vapaamatkavaikutus on rationaalisen kollektiivisen toiminnan edellytys siinä mielessä, että jos odotusta tällaisesta vaikutuksesta ei ole, ei toimijoilla silloin ole insentiiviä ryhtyä kollektiiviseen toimintaan.

Kollektiivinen toiminta olisi ilman ko. vaikutusta itse asiassa turhaa, sillä sen minkä voi hankkia kollektiivisen toiminnan keinoin ilman vapaamatkavaikutusta, voi hankkia myös yksilöiden erillisen toiminnan keinoin. Jos kollektiivinen toiminta on yhteisen hyvinvoinnin kannalta turhaa, ei se silloin voi olla rationaalista myöskään yhteisön saati yksilön näkökulmasta.⁸ Itse asiassa ilman riittävää odotettavissa olevaa vapaamatkavaikutusta kollektiiviseen toimintaan ryhtyminen ei ole järkevää. Ts. kollektiivisen hyödykkeen hyöty perustuu juuri vapaamatkavaikutukseen, eikä suinkaan tämän vaikutuksen eliminoimiseen tai minimoimiseen niin kuin monissa aiheita koskevissa puheenvuoroissa on esitetty.⁹

Edellä tarkastellut kollektiivisen päämäärän toteutumisen ehdot eivät vielä kerro vapaamatkavaikutuksen merkityksestä yhteiskunnallisen selittämisen kannalta. Niitä onkin pidettävä pikemminkin keskustelun avauksena kuin sen tuloksena. Yksi tarkasteluni esille tuomista seikoista on, että yhteiskunta muodostuu ristikkäisten vapaamatkavaikutusten kollektiivisesta summasta. Tämän seikan esille tuomiseksi on hyödyllistä ensin tarkastella eräänlaista illustraatiota.

Illustraatio

Yhteiskunnallisille ja yhteisöllisille yhteenliittymille tyypillinen ominaisuus on vapaamatkavaikutusten verkottuminen tai ristikkäisyys. Tähän ominaisuuteen päästään käsiksi *ceteris paribus* -ehdon avulla. Tarkastellaan seuraavaksi mitä tämä ajatus tarkoittaa. Kuvitellaan tavanomainen ihmis yhteisö – yhteiskunta, joka muistuttaa läheisesti sellaista yhteiskuntaa jossa itse elämme. Oletetaan, että tarkastelemamme yhteiskunnassa elää viisi miljoonaa ihmistä, joista 50 000 työskentelee ravinnontuotannossa, maanviljelijöinä tai vastaavassa ammatissa.¹⁰ Tarkastellaan siis yhtä tuon yhteiskunnan olennaista tekijää, ravinnontuotantoa. Aja-

tellaan, että ravinnontuotanto on ainoa elämän perusedellytyksiä tuottava tekijä tuossa yhteiskunnassa. Ts. kysymyksessä on ko. yhteiskunnan olemassaolon välttämätön ehto. Muilta osin tarkastelun alla oleva yhteiskunta on täsmälleen samanlainen kuin se yhteiskunta, jossa elämme.

Kun asiaa tarkastellaan yksinkertaisesti yllä oletettujen lukujen valossa ja unohtetaan hetkeksi muu yhteiskunnan kannalta olennainen toiminta, huomataan, että yksi henkilö tuottaa sadan henkilön ravinnon. Tämä havainto sisältää vapaamatkavaikutuksen ytimen. Ts. yhden ihmisen työ tuottaa sadan ihmisen ravinnon, ilman että 99 näistä sadasta osallistuu mitenkään itse tuottavaan työhön ravinnontuotannon suhteen, *ceteris paribus*.

Ceteris paribus -ehto on asian ymmärtämisen kannalta keskeisessä asemassa, sillä todellisuudessa tuotannossa työskentelevä on monin tavoin riippuvainen muista. Hän on vain yksi osa suurempaa verkostoa, jossa koneiden rakentajilla ja huoltajilla, hyödykkeiden kuljettajilla ja niiden markkinoijilla, kaiken edellä mainitun hallinnoijilla sekä niillä kuluttajilla, jotka eivät mitenkään osallistu tarkastelun alla olevaan prosessiin, on oma funktionsa yhteiskunnallisessa kokonaisuudessa.

Perusidea tällaisessa *ceteris paribus* -ehdolla varustetussa mallissa on seuraava: ”yksi” ihminen kykenee tuottamaan yli oman tarpeensa eli hän kykenee tuottamaan niin paljon, että joku ’toinen’ voi nauttia hänen tekemänsä työn hedelmistä tekemättä itse mitään noiden hedelmien tuottamiseksi, *ceteris paribus*. Tällöin ’toinen’ ihminen nauttii ’yhden’ ihmisen aikaansaamasta vapaamatkavaikutuksesta ravinnon tuottamisen suhteen, *ceteris paribus*. Koska ’toisen’ ei tarvitse vapaamatkavaikutuksen ansiosta itse toimia ravinnon tuottamiseksi, hän voi keskittyä johonkin muuhun asiaan. Niinpä vapaamatkavaikutus tekee yhteiskunnallisen erikoistumisen mahdolliseksi. Tämä ’toinen’ voi vaikkapa erikoistua kuljettamaan ravinnontuottajan tuotteita markkinoille ja myymään niitä. Tai joku ’kolmas’, joka tuntee markkinat (ihmisten tarpeet) ja tuottajan (kuinka erilaiset (materiaaliset) tarpeet voidaan tyydyttää), palkkaa ’toisen’ kuljettamaan tuotteet tuottajalta, ’yhdeksi’, markkinoille eli muille kuluttajille. Näin tullaan rakentaneeksi yksinkertainen kuvaus ihmisyyhteisöstä, yhteiskunnasta: yksi tekee yhtä, toinen toista, kolmas jotakin muuta, ja jokaisen toiminta on jotenkin kytköksissä muiden toimintaan. Perusajatus tässä ideassa on kuitenkin se, että mahdollisuus kollektiiviseen toimintaan on perusedellytys niin ylijäämän tuottamiselle kuin työn jakamisellekin. Tämä mahdollisuus puolestaan asettaa keskeisen päämäärän ihmisten yhteenliittymiselle – yksinkertaisemmin kollektiiviselle toiminnalle, jossa jokainen nauttii vapaamatkasta toisten kustannuksella, *ceteris paribus*. Ts. yhteiskuntaa luonnehtii ristikkäisten vapaamatkavaikutusten verkosto.

Mutta koordinoiminen tällä tavoin ei ole mahdollista ellei yksi pysty toiminnallaan tuottamaan suuremman vaikutuksen kuin minkä hän tarvitsee vain oman elämänsä ylläpitämiseksi. Kollektiivisessa toiminnassa tämän koordinoimisen ja yli oman tarpeen tuottamisen lisäksi ajatellaan, että se tuottaa myös jotakin lisäarvoa. Se tuottaa enemmän kuin jos yksittäiset toimijat toimisivat erikseen omien päämääriensä hyväksi. Tämä lisäarvo mahdollistaa myös muiden kuin edellä kuvattujen yhteiskunnallisten ”tuotavien” toimijoiden liittymisen yhteiskuntaan.

Tuodaan kuvaan lisää tekijöitä: lapsi ja eläkeläinen. Kumpikin nauttivat vapaamatkavaikutuksesta. Kumpikin on myös vapaamatkustaja termin luonnollisessa merkityksessä. Lapsi ei vielä kontribuoi yhteiseen päämäärään. Eläkeläinen ei enää kontribuoi siihen.” Kumpikin on kuitenkin illustraatiossa kuvattujen markkinoiden kuluttaja. Lapsen voi ajatella elävän vanhempiensa työstä ja eläkeläisen omilla säästöillään. Kumpikin on vapaamatkavaikutuksesta nauttimista. Yhteisen hyvän tuottamisen kannalta he kuitenkin ovat juuri nyt vapaamatkustajia. Kuitenkaan kukaan ei edes odota lapsen ja eläkeläisen panosta yhteisen hyvän tuottamiseen. Yleisesti ottaen yhteiskunnan kannalta pidetään hyvänä, että heidän ei tarvitse antaa omaa kontribuutiotaan kollektiiviseen päämäärään.

Lisätään kuvaan vielä sairas ja työtön. Toinen ei voi kontribuoida yhteiseen hyvään ja toinen ei pääse kontribuoimaan siihen. Silti yleisesti ajatellaan, että on yhteiskunnallisesti hyvä, että heilläkin on elämisen edellytykset ko. yhteiskunnassa. Silti hekin ovat vapaamatkustajia yhteisen hyvän suhteen. Jonkun näkemyksen mukaan työtöntä voidaan pitää reservinä, joka voidaan kutsua yhteisen hyvän tuotantoon milloin hyvänsä. Mutta voi käydä niinkin, että tuota reserviä ei koskaan tarvita. Ts. työttömän panosta ei koskaan tarvita. Opiskelija on hieman samankaltaisessa asemassa työttömän kanssa. On sanottu, että opiskelu on investointia tulevaisuuteen. Oli niin tai näin, opiskelija on vapaamatkustaja yhteisen hyvän suhteen juuri nyt, ja voi käydä niinkin, että opiskelijan investointi menee hukkaan. Opiskelija ei koskaan ryhdykään kontribuoimaan yhteiseen hyvään.

Tätä vapaamatkavaikutusten ja vapaamatkustamisen kuvan laajentamista voidaan jatkaa edelleen. Nyt riittää, että vapaamatkavaikutuksen ja vapaamatkustamisen ajatus tulee illustraation myötä selväksi.

Vapaamatkavaikutusten verkko

Edellisen kappaleen illustraation tarkoituksena oli näyttää kuinka vapaamatkavaikutusten verkosto toimii yhteiskunnassa. Kaikki nauttivat vapaamatkavaikutuksesta. Jokainen yhteiskunnan jäsen on teoreettisessa, tai *ceteris paribus* -merkityksessä vapaamatkustaja. Luonnollisessa merkityksessä jokainen, joka ei kontribuoi yhteiseen hyvään, on vapaamatkustaja. Jotkut näistä vapaamatkustajista ovat sitä legitimiä ja jotkut kenties illegitiimiä. Arkikäsitys tavoittaa tästä vapaamatkustamisen kirjosta vain illegitiimin vapaamatkustamisen.

Arkikäsitteen mukaan vapaamatkustajat ovat ”pummilla matkustajia”, ongelma, josta pitää päästä eroon. Luonnollinen merkitys tavoittaa kaikki sellaisetkin, joita arkimerkitys ei kykene tavoittamaan. Tähän joukkoon kuuluvat mm. lapset, eläkeläiset, sairaat, työttömät, opiskelijat, lomailijat, perijät jne. He ja monet muut ovat oikeutetusti vapaamatkustajia. Käsitteellisesti ajateltuna, eli kun asiaa tarkastellaan *ceteris paribus* -ehdon näkökulmasta, jokainen yhteiskunnan jäsen on tarkastellussa mielessä mahdollinen vapaamatkustaja, sillä kontingentisti jokainen ihminen elää yhteiskunnassa ja nauttii kollektiivisen toiminnan hyödyistä. Eritoten, jokainen tällainen yksilö nauttii vapaamatkavaikutuksesta. Niinpä teoreettisesti ajateltuna jokainen yhteiskunnan jäsen on *periaatteessa* vapaamatkustaja. Haluan

kuitenkin tähdentää, että vapaamatkavaikutuksesta nauttiminen ei tee kenestäkään vielä vapaamatkustajaa termin *luonnollisessa* merkityksessä. Vapaamatkustajia ovat ne, jotka nauttivat yhteisestä hyvästä kontribuimatta sen toteutumiseen. Teoreettisen, luonnollisen ja arkimerkityksen ero on siinä, sisällytetäänkö tarkasteluun ongelma, itse ilmiö vai kollektiivisen toiminnan teoreettinen perusta.¹²

Yllä olevan keskustelun perusteella voidaan sanoa, että yhteiskunnan hyvinvointi riippuu merkittävästi juuri vapaamatkavaikutuksesta. Mitä suurempia ovat vapaamatkavaikutukset, sitä suurempi on yhteiskunnallinen hyvinvointi.

Vapaamatkustajien lukumäärällä on kuitenkin rajansa. Yhteiskunnalla on jonkinlainen kantokyky vapaamatkustajien suhteen. Tämä yhteiskunnallista kantokykyä koskeva suhdeluku riippuu yhteiskunnan voimavaroista, organisoinnista ja teknologian asteesta. Tähän kantokykyyn vaikuttaa mm. sen ”kriittisen joukon” koko suhteessa muuhun yhteiskuntaan, joka tarvitaan ko. yhteiskunnan tai yhteisön elättämiseen. Tämän indikaattorin tietäminen ei tietenkään tarkoita vielä hyvinvoinnin toteutumista koskevan kriteerin tietämistä. Elossapysyminen ei ole hyvinvointia ajatellen riittävä mittari. Hyvinvoinnin kriteerit ovat useimmiten kuitenkin tapauskohtaisia, ja ennen kaikkea ne ovat *empirisiä* kriteerejä. Näiden kriteerien tarkan erottelun ja käytökelpoisen määrittelyn selvittäminen ei ole aivan yksinkertainen tehtävä, sillä yhteisöllistä hyvää on hankala määrittellä. Vapaamatkustamisen yhteiskunnallisen kantokyvyn selvittäminen vaatii miltei käsittämättömän suuren yksityiskohtien joukon huomioon ottamista. Lisäksi yhteiskunnalliset olosuhteet muuttuvat jatkuvasti, ja on vaikea arvioida koska tällainen muutos on merkittävä tarkastellun asian kannalta ja koska ei. Lyhyesti sanottuna, em. kriteerien selvittäminen vaikuttaa liian vaikealta tehtävältä, jotta mitään merkittäviä tuloksia voitaisiin saavuttaa, tai sitten saavutettu tulos on täysin mielivaltainen. Toisin sanoen, optimaalisen tuloksen saavuttaminen annetuissa olosuhteissa on liian kompleksinen tehtävä äärellisessä ajassa suoritettavaksi tämänhetkisen tietämyksen perusteella. Keskiarvoja yms. kriteerejä voidaan toki määrittellä. Filosofiselta perusteelta asiasta voidaan sanoa, että vapaamatkavaikutuksen suhde vapaamatkustajien lukumäärään on epämääräinen.¹³

Vallitseva näkemys

Yhteiskunnallisissa keskustelussa nostetaan aika ajoin esille ongelma, että jotkut ryhmät tai yksilöt pääsevät nauttimaan yhteiskunnan toiminnan hedelmistä ilman, että itse osallistuisivat riittävästi tai lainkaan niiden tuottamiseen. Olivatpa keskustelun kohteena sosiaaliturvan ”väärinkäyttäjät” tai ”ylisuuria” optioita saavat yritysjohtajat, ongelma on periaatteessa sama. Heitä syytetään vapaamatkustamisesta. Heidän vapaamatkansa koetaan epäreiluksi käytännöksi niitä kohtaan, jotka tekevät kaiken (merkittävän) työn. Tätä nautintaa pidetään yhteisön solidaarisuutta rapauttavana tekijänä. Populistisimmissa kannanotoissa mahdollisuus vapaamatkustamiseen halutaan eliminoida yhteiskunnasta kokonaan. Tällainen näkemys perustuu vapaamatkustamisen arkikäsitteeseen. Arkikäsitteelle on luonteenomaista normatiivinen tai pikemminkin demagoginen kysymysasettelu. Päämääränä on esittää vapaamatkustaminen

yhteiskunnallisena ongelmana, ja sitten pohtia keinoja sen eliminoinniseksi yhteiskunnasta.

Arkikäsitteeseen perustuva vapaamatkustajaongelman tarkastelu on johtanut eräänlaiseen kollektiivisen toiminnan idealisaation esittelyyn. Toisin sanoen, tarkastelu tapahtuu kollektiivisen toiminnan kannalta parhaan vaihtoehdon valossa ja muissa vaihtoehdoissa kollektiivinen toiminta tapahtuu alioptimaalisella tasolla, eli se on ongelmallista. Yksi alioptimaalisuutta selittävä tekijä on vapaamatkustaminen. Ongelmana tällaisessa esitystavassa on, että kollektiivisen toiminnan ehtoja tarkastellaan markkinamekanismien tehokkuuden käsitteiden avulla. Tällöin tarkasteluasetelma on käännetty ylösalaisin. Ongelma piilee siinä, että markkinat itsessään ovat eräänlainen kollektiivinen hyödyke, jota koskevat kollektiivisen päämäärän ehdot siinä, missä ne koskevat muitakin kollektiivisia päämääriä. Toisin sanoen, markkinat tuottavat myös vapaamatkavaikutuksia.¹⁴

Kollektiivisen toiminnan idealisaatio voidaan esittää seuraavalla tavalla, joka sopii yhteen vapaamatkavaikutusta koskevan keskusteluni kanssa, mutta joka ei poista mitään olennaisia tekijöitä arkikäsitteeseen perustuvasta mallista. Etuna tällaisessa esityksessä on, että näin myös oman ehdotukseni ja vallitsevan näkemyksen välinen suhde tulee määriteltävä.

Vallitsevan näkemyksen voidaan katsoa rajoittuvan vain vapaamatkustamisen erityistapaukseen – sen aiheuttamaan ongelmaan. Ideaalisessa tapauksessa kollektiivisen toiminnan vapaamatkavaikutus on mahdollisimman suuri (maksimaalinen) ja vapaamatkustajien lukumäärä on mahdollisimman pieni (minimaalinen). Ideaalisessa tapauksessa tämä tarkoittaa sitä, että kaikki yhteiseen päämäärään kontribuovat jakavat päämäärän hedelmät keskenään, eikä jakoon osallistu ketään ulkopuolisia. Ulkopuolinen on tässä näkemyksessä ongelmatekijä, joka on eliminointava. Vallitsevan näkemyksen mukaan vapaamatkustaja on kollektiivisen päämäärän suhteen haittatekijä, koska hän on kollektiivisen toiminnan suhteen ulkopuolinen. Tämä luonnehdinta sopii yhteen kaikkien vallitsevan näkökulman mukaisten vapaamatkustamisen analyysien kanssa.¹⁵ Lähtökohtana tämän idealisaation asemalle kollektiivisen toiminnan selittämisen paradigmana ovat Olsonin (1965) ja Hardinin (1971) erinomaiset kirjoitukset. Paradigman vahvistumista ovat edesauttaneet myös Taylorin (1976) ja Pettitin (1986) kirjoitukset. Nämä kirjoitukset ovat keskittyneet kollektiivisen toiminnan analysoimiseen ns. vangin dilemma (PD) -tilanteessa.¹⁶ Heidän mukaansa PD on yksi yhteisöllisen yhteenliittymisen vakavimmista esteistä. Arkikäsitteeseen perustuva kollektiivisen toiminnan idealisaatio on vahvasti taustalla ns. vapaamatkustamisen negatiivisessa analyysissä, eli näkemyksessä, että vapaamatkustaminen on aina merkki kollektiivisen toiminnan ja yhteiskunnan ongelmasta.

Vapaamatkustamisen negatiivinen analyysi on yhtä vanha kuin on yhteiskuntaa koskeva filosofinen ja tieteellinen tarkastelukin. Platon puhuu Gygeen sormuksesta, joka tekee kantajansa näkymättömäksi. Tällöin, olipa ihminen oikeamielinen tai väärämielinen, hän ei Platonin mukaan voisi välttää kiusausta pyrkiä nauttimaan näkymättömyyden suomista eduista.¹⁷

Yleensä vapaamatkustamiseen liittyvää ongelmaa eli vapaamatkustajaongelmaa on pidetty suurten ryhmien

ongelmana: suuressa ihmisten joukossa yhden yksilön vapaamatka jää helposti havaitsematta. Yhden yksilön vapaamatka on käytännöllisesti katsoen muiden kannalta näkymätön asia.¹⁸ Kun jokainen yksilö ajattelee tilannetta tällaisesta näkökulmasta ja päättää toimia järkevimmällä mahdollisella tavalla, ei kohta enää ole mitään, millä vapaamatkustaa. Ongelma on joissakin kirjoituksissa tulkittu ns. kekoparadoksiksi (paradox of heap). En ole varma, onko kekoparadoksi täsmällinen tulkinta siitä, kuinka ihmiset päättävät kuinka toimia annetussa tilanteessa. Oli asian laita miten tahansa, useiden kirjoittajien skeptisyys suurten joukkojen yhteenliittymien mahdollisuuksia kohtaan on painottanut vapaamatkustamisen negatiivisten piirteiden analyysiiä aihetta koskevassa kirjallisuudessa.¹⁹ Tämä asenne näkyy esimerkiksi Humen niitynkuivatusesimerkissä, johon on viitattu useissa aihetta koskevissa kirjoituksissa:

”Kaksi naapurusta voivat sopia yhteisesti omistamansa niityn kuivattamisesta, sillä heidän on helppo tuntea toistensa ajatukset, ja kumpikin huomaa, että oman osuuden epäonnistumisen välitön seuraus on koko projektin kaatuminen. Mutta on hyvin hankalaa, jopa mahdotonta, että tuhat ihmistä voisi päästä sopimukseen vastaavasta tehtävästä. Heidän olisi hankala suorittaa sellainen tehtävä, sillä jokainen etsii perusteita vapauttaa itsensä vaivasta ja kustannuksista sälyttääkseen taakan muiden hoidettavaksi.” (III, ii, vii [1978, 538])²⁰

Humen skeptisyys ei rajoitu vain tähän esimerkkiin, vaan se näkyy kautta hänen tuotantonsa. Kuvaava on hänen näkemyksensä Täydellisen valtion (1762) ideassa: ”Terve harkinta on aina yksi ja jakamaton, mutta typeryydet ovat lukemattomat, jokaisella on niistä omansa. Ainoa keino pitää ihmiset viisaina on estää heitä kokoontumasta laajoiksi kokouksiksi.”²¹ Hume näyttää olevan sitä mieltä, että kukin yksilö erikseen on järkevempi kuin kaikki ihmiset yhdessä. Jos tämä pitää paikkansa, rationaalinen yhteiskunta ei kerta kaikkiaan ole mahdollinen. Yritykset vapaamatkavaikutuksen tuottamiseksi kilpistyvät vapaamatkustajaongelmaan, joka puolestaan redusoituu kollektiivisen toiminnan ongelmaksi.

Jos kollektiivisen toiminnan ja vapaamatkustamisen tarkastelu päättyy edellisen kaltaiseen ratkaisuun, on tarkastelu epäonnistunut. Se ei vastaa havaintojamme sosiaalisesta todellisuudesta.

Mikä menee pieleen vallitsevassa näkemyksessä?

Vallitsevan käsityksen epäonnistuminen on seurausta väärästä sosiaalista todellisuutta koskevasta käsityksestä, joka nojaa mm. komposition virhepäätelmään sekä liian suppeasta vapaamatkustamista koskevasta käsityksestä, joka perustuu arkikäsitukseen sekä näistä johtuen tarkastelun painottumisesta yksinomaan vapaamatkustajaongelman tarkasteluun. Näin on menetetty paljon informaatiota vapaamatkustamisen yleisestä yhteiskunnallisesta merkityksestä. Ennen kaikkea vapaamatkavaikutus kollektiivisen toiminnan yleisenä päämääränä on jäänyt täysin vaille huomiota. Lisäksi vallitsevassa näkemyksessä käytetään usein hyväksi erästä itsensä kumoavaa argumenttia. Tällä

tarkoitetaan ns. markkina-argumenttia, jonka mukaan kollektiiviset hyödykkeet edustavat markkinahäiriötä. Markkina-argumentin mukaan yhteiskunnallisena päämääränä ovat häiriöttömät markkinat. Tällöin kuitenkin unohdetaan, että markkinat ovat itsessään kollektiivinen hyödyke, ja sellaisena myös markkinahäiriö (edellyttäen, että markkina-argumentti pitää paikkansa). Tämä on kuitenkin pikemminkin poliittinen tai ideologinen kuin teoreettinen ongelma. Niinpä en tarkastele sitä enempää tässä yhteydessä.

Komposition virhepäätelmä

Komposition virhepäätelmä eli sellaisen johtopäätöksen tekeminen, että rationaaliset yksilöt edistäisivät jotakin yhteisön näkökulmasta hyvää asiaa, perustuu ns. takajäsenen myöntämisen virhepäätelmään.²² Se on induktiivisille päätelmille tyypillinen päättelymuoto, vaikka se muodollisesti ajateltuna onkin virheellinen. Usein kuitenkin katsotaan, että jos evidenssi antaa riittävästi tukea johtopäätökselle, niin sen hyväksyminen on järkeenkäypää. Näin on asianlaita kollektiivisen toiminnankin suhteen. Arkipäivän evidenssi kollektiivisen toiminnan puolesta on valtaisa. Lisäksi ei ole mitään syytä epäillä, etteivätkö toimijat, jotka edistävät kollektiivisia päämääriä, olisi rationaalisia. Niin ikään yhteisen päämäärän tavoittelua voidaan samanaikaisesti pitää kollektiivisesti rationaalisenä.

Komposition virhepäätelmään vetoaminen näyttää osoittavan vetoajan vaillinaiseen ymmärrykseen kollektiivisen toiminnan ja sen päämäärien luonteesta. Kollektiiviset päämäärät edellyttävät kollektiivista sitoutumista toimintaan tuon päämäärän hyväksi. Tämä koskee varsinkin ns. varsinaisia kollektiivisia päämääriä.²³ Jos kollektiivisen toiminnan päämääränä on vapaamatkavaikutuksen aikaansaaminen, kollektiivisella toiminnalla pyritään myös samaan aikaan sellainen tulos, että vapaamatkustaminenkin on ainakin periaatteessa mahdollista. Luonnollisesti tällöin niillä, jotka ovat sitoutuneet ko. päämäärään, ei ole varsinaista houkuttinta jättää kontribuoimatta tuohon päämäärään. Komposition virhepäätelmä ei laukea. Tämä seikka saa vielä lisävahvistusta, kun ymmärretään kollektiivisen rationaalisuuden luonne.

Arkikäsitys

Arkikäsitukseen perustuvan analyysin lähtökohta on epäonnistunut. Kuten jo aiemmin totesin, sen käsitys vapaamatkustamisesta on liian kapea. Arkikäsitys on riittämätön ja harhaanjohtava. Ensinnäkin se vääristää kuvan itse vapaamatkustamisesta ja sen merkityksestä kollektiivisen toiminnan kokonaisuudessa. Toiseksi, se vääristää kokokuvan rationaalista yhteiskunnasta mereologiseksi yksilöiden toiminnan summaksi, jossa mitään kollektiivisia hyödykkeitä tai etuja ei itse asiassa edes kannata odottaa. Tämä kuva yhteiskunnasta on absurdi. Se on kuva yhteiskunnasta, jossa kenelläkään ei ole mitään yhteistä jaettavaa, saati yhteisiä päämääriä. Näkemys operoi kollektiivisen toiminnan ideaalimallilla, ja sen vapaamatkustamista koskeva analyysi perustuu optimaalisen kollektiivisen toiminnan tarkasteluun. Selitys näyttää kyllä saumattomalta, mutta se on autta-

mattoman riittämätön. Se ei ota huomioon luonnollista vapaamatkustamista eikä kollektiivisten päämäärien luonnetta. Optimaalisuuden näkökulmasta vapaamatkustaja on aina ulkopuolinen, ja toimijoiden näkökulmasta ongelma. Arkikäsitys redusoi tuokin demagogiaksi yhteiskunnallisessa keskustelussa. Tällainen demagogiaan johtava arkiarvio ei ole kovin hääppöinen lähtökohta yhteiskuntaa selittävälle tutkimukselle. Sen avulla ei selitetä mitään, vaan ainoastaan uusinnetaan arkiarvioita, joilla ei juurikaan ole todellisuuspohjaista perustaa.

Kollektiivinen rationaalisuus

Arkiarvioon perustuvan näkemyksen keinoin on vaikea havaita vapaamatkustuksen merkitystä kollektiivisen toiminnan yleisenä päämääränä. Perussyynä tähän hankaluuteen ovat rationaalisuutta koskevat taustaoletukset ja niiden käsittelytapa. Keskeinen ongelma vallitsevan näkemyksen mukaan on, että houkutus vapaamatkustamiseen kasvaa niin suureksi ja laajamittaiseksi, että yhteinen hyvä jää toteutumatta. Tämä on kieltämättä olemassa oleva mahdollisuus aina kun ihmisten yhteenliittymistä on kysymys. Perustellusti voidaan kysyä, miksi rationaalinen toimija edistäisi yhteistä hyvää. Komposition virhepäätelmä vahvistaa vastauksen: mitään rationaalista perustetta kontribuutioon ei ole. Jos kontribuoi mistä koskevaa valintatilannetta tarkastellaan yksittäisen päätöksen näkökulmasta, yleiset rationaalisuuspostulaatit eivät anna vaihtoehtoja silloin, kun kysymyksessä on kollektiivisen hyödykkeen tuottaminen. Kollektiivinen toiminta on tästä näkökulmasta ja tämän tarkastelutavan johdosta mahdotonta. Kuten edellä totesin, tällainen kuva kollektiivisesta toiminnasta ja sen taustoista on kuitenkin virheellinen.

Yksittäisen valinnan näkökulma ei anna oikeaa kuvaa siitä, mitä kollektiivisessä toiminnassa tapahtuu. Olen käsitellyt vastaavaa kysymystä laajalti toisaalla.²⁴ Kollektiivisessä toiminnassa on kysymys yhteisriippuvasta toiminnasta, jonka taustalla ovat yhteisriippuvat odotukset niin päämääristä kuin toimijoiden rationaalisuudestakin (silloin kun kysymyksessä on rationaalinen kollektiivinen toiminta). Tällaisten odotusten perusteet ovat näissä tapauksissa olennaisia. Mikä on perusteiden tausta: mistä yhteinen päämäärä tulee, ja mihin perustuu tieto muiden rationaalisuudesta? Tarkastelun tässä vaiheessa riittää, kun sanotaan että ko. odotusten perusteet perustuvat ns. *common knowledge* -ehtoon. Tarkastelen *common knowledge* -ehdon ja sitä hyväksi käytävien mallien rationaalista oikeutusta lähemmin muussa yhteydessä.²⁵ Nyt oletan, että kysymyksessä on kollektiivisen toiminnan, kollektiivisen rationaalisuuden ja ylipäätään rationaalisuuden itsestäänselvä ehto.²⁶

Common knowledge -ehto muotoillaan usein seuraavasti: minä tiedän, että sinä tiedät, että minä tiedän, että... Toisin sanoen kysymyksessä on yhteisriippuvainen tieto, jolla on sosiaalinen perusta. Sellaisena se on itsensä toteuttava perusta kollektiiviselle rationaalisuudelle. *Common knowledge* -ehto voidaan tarkastella myös hieman heikomasta näkökulmasta. Silloin ei tarvitse olettaa tietoa, vaan riittää, kun osapuolet odottavat (uskovat) toistensa olevan rationaalisia. Jos yksilöt odottavat (uskovat) toistensa olevan rationaalisia, ja odottavat (uskovat) toistensa odot-

tavan samaa muilta, tämä yhteisten odotusten verkko antaa sosiaalisen perustan toimijoiden rationaalisuudelle. Yhteisesti odotettu perusta on tällöin ”sosiaalista tietoa” ko. yhteisöstä.

Rationaalisuudesta yhteisöllisessä merkityksessä ei kannata puhua, ellei tarkasteltavalla toiminnalla ja sen perusteilla ole myös yhteisöllisiä perusteita. Tai yhteisiä tai kollektiivisiä perusteita, jos niin halutaan. Yhteisöllinen perusteen oikeutus saadaan usein vallitsevasta sosiaalisesta käytännöstä, eritoten kollektiivisen toiminnan olemassa olevasta käytännöstä, eli evidenssistä. Tällainen käytäntö, kuten käytännöt yleensäkin, on kontingentti ja jossain määrin mielivaltainen perusta, joka kuitenkin indusoi määrättyjä odotuksia. Rationaalisten odotusten indusoiminen evidenssiin vetoamalla on hyödyllinen tapa, jota ilman ihmisten olisi vaikea sosiaalisessa ympäristössä tehdä ratkaisuja toimintansa suhteen. Kysymyksessä on kuitenkin pikemminkin ihmisten toiminnan rakennetta kuin yksittäisten päätösten perusteluja koskeva seikka. Sosiaalisen käytännön rakenne antaa edelleen perusteet toimia tietyillä tavoilla. Käytäntö kertoo kuinka aiemmin on toimittu, ja mitä voidaan odottaa tulevaisuuden toiminnalta.²⁷ Vakiintuneita kollektiivisiä tai sosiaalisia käytäntöjä kutsutaan instituutioiksi tai kulttuuriksi. Silloin, kun jonkin käytännön mukaan tulee toimia määrätyn kaltaisessa tilanteessa, käytäntöä kutsutaan normiksi. Normin mukaisesta käytäytymisestä poikkeamista kutsutaan yleensä rikkomukseksi. Silloin kun vapaamatkustuksen nauttiminen rikkoo jotakin normia vastaan, kysymyksessä on arkiarvion mukainen vapaamatkustaminen. Näitä edellä mainittuja seikkoja ei kuitenkaan voida tarkastella tyydyttävällä tavalla vallitsevan näkökulman käsittein. Tämä seikka on selvä jo edellä käydyn keskustelun perusteella.

Tiivistetään kollektiivista rationaalisuutta koskeva keskustelu seuraavaan analyysiin. Keskeistä kollektiiviselle rationaalisuudelle on, että taustalla on evidenssiä jonkin vastavuoroisen käytännön soveltamisesta vastaavanlaisissa tilanteissa sekä evidenssiä toimijoiden toiminnan koherentsisuudesta yhteisten odotusten ja päämäärien suhteen. Toimija voi antaa signaaleja omasta halukkuudestaan kontribuoida yhteiseen hyvään (eli halukkuudesta kooperoida), ja jos hän on aiemmin toiminut koherentisti suhteessa antamiinsa signaaleihin, muilla toimijoilla on tällöin evidenssiä, jonka nojalla toimijan signaaleita voidaan järkevästi ajatellen pitää luotettavina (uskottavina). Voidaan tietysti ajatella, että substantiaalisesti luotettavien signaalien antaminen voi olla hankalaa, jos toimijan koherentista toiminnasta ei ole aiempaa kokemusta. Mutta jos siitä ei ole vastakkaistakaan kokemusta, voidaan hyvän tahtoisuuden periaatetta noudattaen olettaa, että signaali on luotettava, kunnes toisin todistetaan.

Edelleen voidaan odottaa, että toimija perustaa omat ratkaisunsa evidenssiin, joka antaa järkeenkäyvän oikeutuksen vallitsevan käytännön olemassaololle. Voidaan ajatella, että toimijan ratkaisu perustuu osin niille signaaleille, joita muut ovat antaneet halukkuudestaan kontribuoida yhteiseen hyvään sekä toimintansa koherentsisuudesta suhteessa annettuihin signaaleihin. Toimijan evidenssiä ja omia perusteita koskevien uskomusten on luonnollisesti oltava konsistentteja, jotta toimijaa voitaisiin pitää rationaalisena. Jos sosiaalista käytäntöä koskeva evidenssi on ristiriitainen,

toimijalla on hyviä perusteita epäillä ko. käytännön sovel-
lusalaa suhteessa asetettuun päämäärään, tai jopa koko
käytännön olemassaoloa kyseisessä tapauksessa.

Kun edellä mainitut seikat ovat yleisessä tiedossa ja
ne ovat tämän yleisen tietämyksen sekä päämääriensä
suhteen kytketty yhteisriippuvasti toisiinsa, voidaan
ajatella, että yhteisten päämäärien tavoittelulla on sosiaa-
linen perusta yhteistä hyvää tavoittelevissa sosiaalisissa
käytännöissä. Tällöin voidaan perustellusti ajatella, että
yhteiseen päämäärään tähtäävällä toiminnalla on myös
kollektiivisesti rationaaliset perusteet. Kollektiivinen ratio-
naalisuus kumpuaa sosiaalisista käytännöistä, joiden avulla
voidaan indusoida rationaalisia odotuksia koskien kolle-
ktiivista toimintaa. Edellä mainitut seikat voidaan tiivistää
seuraaviin ehtoihin:

- (i) kooperatiivisen teon on annettava uskottava signaali
sille, että toimija on halukas kooperoimaan jatkossa
(koherenssiehto);
- (ii) kooperatiivisen teon on osin perustuttava uskot-
tavalle signaalille, että toiset toimijat ovat halukkaita
kooperoimaan jatkossa (konsistenssiehto);
- (i) ja (ii) ovat yleisesti tiedetyt (common knowledge
-ehto);
- (iii) on yleisesti tiedetty (common knowledge -ehto).

Tässä analyysissä rationaaliset odotukset perustuvat vasta-
vuorosiin odotuksiin, odotusten mukaisiin tekoihin ja yh-
teisiin uskomuksiin. Kooperatiivinen teko tarkoittaa tekoa,
jossa osapuolten intressit yhtyvät jollakin edullisella tavalla.
Tällöin puhutaan usein yhteistoiminnasta (kooperoinnista)
tai toiminnan koordinoimisesta. Analyysissä toimijat
suuntautuvat sekä eteenpäin että taaksepäin. Ensinnäkin,
he ilmaisevat halua jatkossa noudattaa sellaista käytäntöä,
joka toteuttaa yhteisesti edullisia intressejä. Toiseksi, heidän
odotuksensa perustuvat tekoihin, joiden osapuolet uskovat
ilmaisevan halukkuutta yhteisesti edullisten käytäntöjen
(kooperoinnin) jatkamiseen. Lisäksi vallitsevan käytännön
oletetaan olevan osapuolille tuttu ja tämä tuttuus on ylei-
sessä tiedossa.

Miten tämä luonnehdinta sitten liittyy sosiaaliseen
käytäntöön? Ensiksi, kyseisessä analyysissä järki pohjautuu
menneisyydestä saatavaan informaatioon. Toiseksi, analyysissä
odotetaan muiden mukautuvan tämän informaation
antamaan ratkaisuun kooperatiivisuutta koskevaan ongel-
maan. Kolmanneksi, kooperaatiota koskevat odotukset
ovat yhteisriippuvia. Neljänneksi, rationaalisuutta koskevat
odotukset ovat yhteisriippuvia.

Sosiaaliset käytännöt eivät varsinaisesti kuulu tämän
artikkelin aihepiiriin. Niillä on kuitenkin osansa mm. kolle-
ktiivisten päämäärien, ja sitä kautta myös vapaamatkavaiku-
tuksen kanssa. Niin ikään, kuten edeltä käy ilmi, sosiaaliset
käytännöt ovat kollektiivisen rationaalisuuden kannalta
keskeisessä asemassa. Tässä yhteydessä en kuitenkaan lähde
syvällisempään sosiaalisia käytäntöjä koskevaan analyysiin.²⁸
Tarkastellaan kuitenkin lyhyesti seuraavanlaista määritelmää,
joka perustuu osin David Lewisin (1969) sosiaalisia
konventioita koskevaan määritelmään:

(SK) Ryhmän **P** jäsenten käyttäytymisen säännönmu-
kainen toistuminen **R** määrättyssä toistuvassa sosiaali-
sessa vuorovaikutustilanteessa **S** on *sosiaalinen käytäntö*
jos ja vain jos seuraavia tekijöitä voidaan pitää faktuaa-
lisena perustana ja yleisenä tietona **P**:ssä:

Miltei jokainen preferoi mukautumista **R**:ään, sillä **S**
edustaa sosiaalisen vuorovaikutuksen tilannetta, jonka
esittämään ongelmaan yhdenmukainen mukautuminen
R:ään tuottaa järkeenkäyvän ratkaisun;

Osin siksi, että (i) miltei jokainen odottaa muiden mu-
kautuvan **R**:ään; ja

Osin siksi, että (ii) miltei jokainen mukautuu **R**:ään.

Tässä määritelmässä tuodaan esille sosiaalisen käytännön
ominaiset piirteet. Lyhyesti sanottuna, sosiaaliset käytännöt
perustuvat yhteisriippuviin odotuksiin koskien jotakin yh-
teistä hyvää sekä toimintaa tämän hyvän suhteen. Yhteinen
hyvä voidaan määritellä kollektiiviseksi hyödykkeeksi.
Olen tarkastellut kollektiivisiä hyödykkeitä aiemmin tässä
artikkelissa, ja kytkenyt ne yhteen vapaamatkavaikutuksen
kanssa. Tuon kytkennän perusteella voidaan todeta, että
sosiaalisten käytäntöjen avulla voidaan ratkoa kollektiiv-
isten hyödykkeiden hankintaa koskevia ongelmia viittaam-
alla kollektiiviseen rationaalisuuteen ja yhteisriippuviin
odotuksiin koskien kollektiivista rationaalisuutta ja kol-
lektiivisiä päämääriä. Voidaankin sanoa, että vapaamatka-
vaikutusten tuottaminen on ennen kaikkea kollektiivisesti
rationaalista.

Yhteiskunta ja vapaamatkavaikutus

Edellä olen osoittanut vapaamatkavaikutuksen merkityksen
yhteiskunnan olennaisena tekijänä. Olen osoittanut, että
yhteiskunnan syntyminen, säilyminen ja kehittymisen kan-
nalta vapaamatkavaikutus on keskeinen tekijä. Keskusteluni
on ollut lähinnä teoreettista. Mutta mitä konkreettisia vai-
kutuksia vapaamatkavaikutuksella on yhteiskunnassa?

Ensinnäkin voidaan sanoa, että ilman vapaamatkavaiku-
tusta yhteisöllisyydestä ei olisi etua kenellekään. Tämä on
arkiajattelunkin kannalta ilmeinen asia. Arkikäytännön
mukaan yhteisöllisyyden etuihin kuuluu avun saaminen
apua tarvittaessa ja yleinen huolenpito. Tällöin ennen
kaikkea mahdollisuus ottaa vastaan muiden ihmisten panos
sekä mahdollisuus tarjota oma panoksensa muiden hyväksi
ovat keskeisiä tekijöitä. Paradoksaalisesti kuitenkin avun
vastaanottaminen – vapaamatkustaminen toisen tekemän
työn suhteen – on arkikäytännön mukaan ongelma. Jo tämä
seikka osoittaa arkikäytännön kelpaamattomuuden tarkas-
telun käsitteellisenä perustana.

Yhteisöllisyyden etuihin kuuluu myös mahdollisuus
työnjakoon ja toimintojen koordinoimiseen. Työn jaka-
minen tai toimintojen koordinoiminen ei ole mahdollista,
ellei ole mahdollista, että yhden ihmisen panoksella voidaan
tuottaa jotakin määrättyä hyvää niin paljon, että toinen
ihminen voi keskittyä jonkin toisen hyvän tuottamiseen.
Tästä näkökulmasta käytännöllisesti katsoen jokainen ih-
misyhteisö on jotenkin tekemisissä vapaamatkavaikutuksen
kanssa.

Toiseksi, merkittävä osa yhteiskunnallisesta päätök-
senteosta koskee vapaamatkavaikutuksen jakamista

yhteiskunnan eri ryhmittymien kesken. Tätä yhteistä hyvää jaetaan vuotuisten budjettien mukaisesti. Yhteiskunnallisessa keskustelussa puhutaan jatkuvasti lapsilisien, eläkkeiden, opintorahojen ja muiden sosiaalietuuksien suuruudesta ja osuuksista. Tätä yhteisen hyvän jakamista pidetään vallitsevan länsimaisen yhteiskunnan kannalta yleensä itsestäänselväna asiana. Kuitenkin silloin kun nämä seikat nostetaan esille ongelmien aiheuttajina, viitataan yleensä vapaamatkavaikutuksen rasittavuuteen silloin kun sitä jaetaan niille, jotka eivät kontribuoi yhteiseen hyvään. Mutta vapaamatkavaikutuksen idea piilee juuri tässä seikassa. Toistan idean tässä: yhteisen hyvän jakaminen on vapaamatkavaikutuksen jakamista ja vapaamatkavaikutus syntyy kollektiivisen toiminnan tuloksena meidän yhteiskunnassamme.

Kolmanneksi, merkittävä osa yhteiskunnallisesta päätöksenteosta koskee vapaamatkavaikutuksista nauttimisen rajoituksia. Opiskeluajoja halutaan rajoittaa, työttömyyspäivärahojen saamisella ja kestolla on omat rajoituksensa, eläkeikä on monin tavoin rajoitettu, sairauseläkkeelle ei pääse noin vain, lasten kotihoidon tukea ei makseta kuin määrätyn ajan jne. Usein ne jotka kykenevät, pyrkivät saamaan itselleen yhä suurempia oikeuksia vapaamatkavaikutuksesta nauttimiseksi tai pyrkivät rajoittamaan muiden oikeutta nauttia vapaamatkoista. Liike-elämän eliitti voi neuvotella itselleen huomattavia etuja palkkansa lisäksi. Poliittinen tai virkamieseliitti haluaa vapaamatkat kokonaan kuriin ehdottamalla vaikkapa työmarkkinatukien tekemistä vastikkeelliseksi. Toisaalta ne, joilla ei ole valtaa tai voimaa vapaamatkansa eteen taistelemiseksi, leimataan arkikäsitteen mukaisiksi vapaamatkustajiksi – yhteiskunnan syöpäläisiksi.

Jo edelliset huomiot osoittavat vapaamatkavaikutusten keskeisen roolin konkreettisesti yhteiskunnallisissa päätöksenteossa sekä ihmisten arkiajattelussa. Vapaamatkustamista koskevat käsitykset ovat kuitenkin niin epämääräisiä ja kollektiivista toimintaa koskeva käsitteellinen perusta on yhteiskunnallisessa keskustelussa ollut sen verran heikko, että keskustelussa on usein regressoiduttu yliyksinkertaistuksiin. Niiden seurauksena vapaamatkustamista on alettu pitää yhteiskunnan kannalta ongelmana, vaikka merkittävä osa yhteiskuntamme jäsenistä on vapaamatkustajia, ja me pidämme heidän vapaamatkustamistaan aivan luonnollisena.

Lopuksi

Edellä olen tarkastellut vapaamatkustamista useassa eri merkityksessä. Artikkelin alussa toin esille vapaamatkustamisen teknisen merkityksen, jolla tarkoitin yksinkertaisesti sitä, että vapaamatkustaja on henkilö, joka nauttii vapaamatkavaikutuksesta. Tekninen merkitys on tarkoituksella määritelty väljästi tässä artikkelissa. Teknisen merkityksen tarkoitus on antaa lähtökohta vapaamatkavaikutuksen käsitteen tekemiselle ymmärrettäväksi. Tätä merkitystä voidaan pitää vapaamatkustamisen teoreettisena merkityksenä. Teoreettisen merkityksen avulla voidaan vapaamatkustamista tarkastella ilman sen arkimerkityksen konnotaatioita. Se selkeyttää luonnollisen vapaamatkustamisen käsitettä merkittävästi. Vapaamatkavaikutuksen termein tarkasteltuna luonnollinen vapaamatkustaminen tarkoittaa

sitä, että henkilö nauttii vapaamatkavaikutuksesta kontribuomatta itse sen aikaansaamiseen. Tässä luonnollisessa merkityksessä ei viitata mihinkään ongelmaan. Kysymyksessä on vain yksi yhteiskunnallinen erityispiirre muiden joukossa.

Edellä erotettiin vapaamatkustamisen luonnollinen merkitys arkimerkityksestä. Vapaamatkavaikutuksen käsitteen avulla arkimerkitys voidaan määritellä siten, että vapaamatkustaja nauttii vapaamatkavaikutuksesta kontribuomatta itse sen aikaansaamiseen *illegitiimisti*. Toisin sanoen, arkimerkitys sisältää voimakkaan negatiivisen konnotaation. Itse asiassa arkimerkitys tarkoittaa pelkästään tätä konnotaatiota. Arkimerkityksessä vapaamatkustaminen edustaa ”pahaa”, moraalitonta, ei-toivottavaa toimintaa. Kysymyksessä on yhteistä hyvää haittaava paha. Mutta tässä artikkelissa olen kyseenalaistanut vapaamatkustamisen arkimerkityksen ja siihen perustuvan idealisoivan analyysin. Olen näyttänyt kuinka vapaamatkustaminen on teoreettisessa ja osin luonnollisessakin merkityksessä olennainen ”hyvän” yhteiskunnan osatekijä.

Viitteet

1. Kaikki tarkastelemani arkikäsitteeseen perustuvat analyysit ottavat tämän seikan annettuna. Ks. esim. Olson 1968, Hardin 1982, Taylor & Ward 1982, Pettit 1986, Hampton 1987, Tuomela 1992.
2. Ks. esim. Olson 1968, Hardin 1982, Taylor & Ward 1982, Pettit 1986, Hampton 1987, Tuomela 1992. Näiden kirjoittajien peruslähtökohta on yhteinen, mutta kollektiivisen toiminnan mahdollisuutta koskevat tulkinnat vaihtelevat sen mukaan, minkälaisen he uskovat kollektiivisen toiminnan taustalla olevan dynamiikan olevan.
3. *Fallacy of composition*, ks. Mackie 1967, Hardin 1982.
4. Näin ovat tehneet mm. Olson 1968, Hardin 1982, Taylor & Ward 1982, Pettit 1986, Hampton 1987, Tuomela 1982.
5. Huomautettakoon, että olen ilmaissut ko. ehdot kollektiivisuuden käsitteen avulla. Ts. kollektiivisen hyödykkeen tekijöitä ovat nimenomaan *toiminnan* ja *tuloksen* kollektiivisuus. Tämä on tärkeä huomio. Haluan kertoa sillä, että kollektiivista ei voida palauttaa yksilöiden kokoelmaksi. Aihetta koskevan tarkemman keskustelun siirrän tuonnempaan ajankohtaan.
6. Yhteisriippuvuuden merkityksestä sosiaalisessa toiminnassa on kirjoittanut mm. Lewis 1969, teoksessaan Convention.
7. Kollektiivisista päämääristä ja toiminnasta lähemmin, ks. esim. Bratman 1982, Tuomela 1995.
8. Tätä näkökulmaa voidaan perustella vaikkapa Occhamin partaveitsen avulla. Kollektiivinen toiminta vaatii tulokseen jotakin enemmän kuin yksittäisten toimintojen mereologinen summa antaisi odottaa. Jos se ei sitä tee, sitä ei tarvita lainkaan. Sama tulos saavutetaan ilman sitä. Pekka Mäkelä havainnollisti eräässä tilaisuudessa tämän asian seuraavasti: Ajatellaan nyyttikestit, joihin kukin osallistuja tuo oman kontribuutionsa. Jos se, mitä itse kukin tuo pöytään, ei anna yhdellekään osallistujalle muuta kuin vain oman kontribuutionsa kokoisen palautteen, nyyttikestit eivät ole antaneet kenellekään enempää kuin mitä kukin toi pöytään. Nyyttikesteistä ei tällöin muodostu juhlaa, vaan ainoastaan pöytä, jossa kukin osallistuja vaihtaa päittäin tuomansa tavaran toiseen. Jos odotus järjestystä tilaisuudesta on edellisen kaltainen, insentivi sen järjestämiseksi puuttuu. Yhteistä tilaisuutta ei silloin todennäköisesti synny. Kollektiivisella toiminnalla ei tällaisessa tapauksessa ole syntymisen edellytyksiä. Occhamin partaveitsi pitää tästä huolen. Miksi ryhtyä kollektiiviseen toimintaan, jos se ei anna mitään enempää kuin yksilöllinen toimintakaan. Lisäksi kollektiivinen toiminta sisältää vielä riskin, että muut hyötyvät oman toiminnan tuloksista tekemättä itse mitään näiden tulosten saavuttamisen eteen. Kollektiivisen toiminnan on annettava enemmän.
9. Mutta silti voidaan kuvitella kollektiivisen toiminnan esimerkkejä, joissa vapaamatkavaikutuksesta ei ole tietoaakaan. Nämä esimerkit ovat joko puhtaasti loogisia mahdollisuuksia tai sitten kollektiivisen

- toiminnan rituaaleja, joilla nyky-yhteiskunnan ja ihmisen kannalta ei ole merkitystä, vaikka kenties joskus onkin ollut.
10. Tätä kirjoittaessa tuoreessa Suomea koskevassa ammatinharjoittajien lukumäärää koskevassa tilastossa (Tilastokeskus, 2003, HS/22.1.2002) maanviljelijöiden yms. lukumäärä vuonna 2000 oli 87 513, kun se vuonna 1995 oli 109 242. Karkeasti ajatellen Suomessa on 5 000 000 asukasta. Tarkoilla luvuilla ei ole suurtakaan merkitystä esittämäni esimerkin kannalta. Riittää, kun ymmärretään suurinpiirtein se suhde, joka on ravinnontuottajien ja muiden yhteiskunnan jäsenten välillä. Esimerkin tarkoitus on konkretisoida vapaamatkavaikutuksen idea.
 11. Ajatukseni on osoittaa ilmiön yleisyys ja se, että se koskettaa merkittävää osaa yhteiskunnan väestöstä: niitä, jotka ovat lapsia jne. tai niitä joilla on lapsia tms. Yllättävien ja erikoisten esimerkkitauposten nostaminen tässä tapauksessa ei palvele em. tarkoitusta.
 12. Tämäkään tarkastelu ei tavoita kaikkia vapaamatkustamisen ilmiöitä. Mm. Pettit 1986 toi esille erottelun vapaamatkustamisen ja ”väärin pelaamisen” (*foul dealing*) välillä. Jälkimmäisellä Pettit tarkoitti jotakin sellaista yhteiskuntaan vaikuttavaa toimintaa, joka on aidosti haitallista, mutta joka on esim. poliittisten päättäjien hyväksymää. Tästä asiasta käyttäisin itse nimitystä negatiivinen vapaamatkustaminen. Toisin sanoen, yksilö yhteiskunnallisen päätöksen luvalla tai omalla luvallaan toimii jotenkin yhteisen hyvän vastaisesti tavalla, joka vaarantaa koko yhteisön olemassaolon. Yleisiä esimerkkejä tämänkaltaisesta toiminnasta ovat vaikkapa sademetsien hakkaaminen ja yleinen ympäristön saastuttaminen. Erityisiä väärin pelaamiseen liittyviä asioita ovat sellaiset seikat, joita jotkut ihmiset pitävät olennaisesti väärinä tai pahoina, mutta jotka ovat yhteiskunnallisesti hyväksytyjä asioita. Tällaisia ovat esim. turkistarhaus, kalojen viljely, metsien viljely yms. ympäristöfilosofien tarkastelun kohteet. Vastavanlaisia tarkastelun kohteita löytyy varmasti myös muualta.
 13. Filosofian historia tuntee useita tähän seikkaan liittyviä määrittely-yrityksiä. Tunnetuin näistä on Platonin yhteiskuntautopia, jonka mukaan hyvässä valtiossa on n. 1500 kansalaista.
 14. Näitä ovat vaikkapa osingot.
 15. Ks. vaikkapa seuraava keskustelu, Olson 1965, Hardin 1982, Elster 1985, Pettit 1986, Taylor 1987, Hampton 1987, Tuomela 1988.
 16. PD:n esittely. Ks. esim. Konkka 2002, s. 225, viite 4.
 17. Ks. Platon: *Valtio*, II, 360c.
 18. Ks. esim. Olson 1968, Suurten ryhmien ongelma. Ks. myös Hume 1739, 1740: *A Treatise of Human Nature*. Niityesimerkki. Ks. myös Hampton 1987.
 19. Ks. Hardin 1982: yhteenliittymän virhepäätelmä (*fallacy of composition*). Hampton 1987.
 20. Tekstin kohdan olen vapaasti kääntänyt seuraavasta katkelmasta: Two neighbours may agree to drain a meadow, which they possess in common; because 'tis easy for them to know each other's mind; and each must perceive, that the immediate consequence of his failing in his part, is, the abandoning of the whole project. But 'tis very difficult, and indeed impossible, that a thousand persons should agree in any such action; it being difficult for them to execute it; while each seeks a pretext to free himself of the trouble and expense, and would lay the whole burden on others. (III, ii, vii [1978, 538])
 21. David Hume 1762: *Idea of a Perfect Commonwealth*.
 22. Ks. mikä hyvänsä argumentaation, kriittisen ajattelun tai logiikan oppikirja, jos haluat tietää enemmän takajäsenen myöntämisestä.
 23. Tuomela 1995 keskustelee perinpohjaisesti näistä kysymyksistä. En toista tässä tuota keskustelua.
 24. Ks. esim. Konkka 2003.
 25. Ks. myös Lewis 1969.
 26. Ehdon itsestänselvyys on kyseenalaistettu useaan otteeseen. Ks. esim. Bicchieri 1989. Bicchierin mukaan *common knowledge* -postulaatti johtaa paradoksaaliseen tulokseen. En käy tässä tarkemmin läpi Bicchierin argumenttia. Totean vain, että olen argumentista ja sen johtopäätöksestä eri mieltä. Jos rationaalisuudesta ylipäätään halutaan keskustella sosiaalisessa ympäristössä, *common knowledge* -postulaatti on välttämätön. Ehdotetun paradoksin ratkaisemisen toisessa yhteydessä. Tähän asti tunnettuja ratkaisuja ko. hankaluudelle ovat ns. kuviteltu peli sekä randomisointi. Ks. esim. Konkka 2000.
 27. Ks. myös Konkka 2003 tapojen ja järjen suhdetta koskevasta keskustelusta.
 28. Raimo Tuomela 2002 tarkastelee laajalti sosiaalisia käytäntöjä teoksessaan *The Philosophy of Social Practices*. Käytäntöjä voidaan tarkastella useista erilaisista näkökulmista. Tällaisia ovat mm. konventiot, normit ja instituutiot sekä tavat.

Kirjallisuus

- Bicchieri, Cristina, Self-Refuting Theories of Strategic Interaction: A Paradox of Common Knowledge. *Erkenntnis* 30, 1989, s. 69–85.
- Bratman, Michael, Shared Cooperative Activity. *The Philosophical Review* 101, 1992, s. 327–341.
- Elster, Jon, Rationality, Morality, and Collective Action. *Ethics* 96, 1985, s. 136–155.
- Hampton, Jean, Free-Rider Problems in the Production of Collective Goods. *Economics and Philosophy* 3, 1987, s. 245–273.
- Hardin, Russell, Collective Action as an Agreeable *n*-Prisoners' Dilemma. *Behavioral Science* vol. 16, no. 5, 1971, s. 472–481.
- Hardin, Russell, *Collective Action*. The Johns Hopkins Press for the Resources for the Future. Baltimore and London 1982.
- Hume, David, *A Treatise of Human Nature* (1739). Toim. Selby-Bigge. Clarendon Press 1978.
- Hume, David, Täydellisen valtion idea (1762). Suom. P. Koikkalainen. Teoksessa M. Lahtinen (toim.), *Matkoja Utopiaan*, Vastapaino, Tampere 2002.
- Konkka, Jyrki, *Funk Games – Approaching Collective Rationality*. Helsinki 2002.
- Konkka, Jyrki, Vapaamatkustaminen, ongelma ja sen dekonstruktio. Teoksessa Loukola, Lybäck, Tervo (toim.), *Arvot, ympäristö ja teknologia. Yhteiskunnallisten toimien uudet oikeutukset*. Yliopistopaino, Helsinki 2002.
- Konkka, Jyrki, Järki ja tapa – erilaiset yhdessä. *Ajatus* 60, 2003. Ilmestyy.
- Lewis, David, *Convention – A Philosophical Study*, 1969. Blackwell Publishing, reissued 2002.
- Mackie, J. L., Fallacies. Teoksessa P. Edwards (toim.), *The Encyclopedia of Philosophy* vol. 3. Macmillan, New York 1967, s. 169–179.
- Olson, Mancur Jr., *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, 1968. Schokken, New York, revised edition 1971.
- Pettit, Philip, Free Riding and Foul Dealing. *The Journal of Philosophy* 86(4), 1986, s. 169–379.
- Platon, *Valtio*. Suom. M. Ikonen-Kaila. Otava, Helsinki 1999.
- Taylor, Michael, *Anarchy and Cooperation*. Wiley, London 1976.
- Taylor, Michael, *The Possibility of Cooperation*. Cambridge University Press, Cambridge Mass 1987.
- Taylor, Michael & Ward, Hugh, Chickens, Whales, and Lumpy Goods: Alternative Models for Public Goods Provision. *Political Studies* 30, 1982, s. 350–370.
- Tuomela, Raimo, Free Riding and Prisoner's Dilemma. *The Journal of Philosophy* 85, 1988, s. 421–427.
- Tuomela, Raimo, On Structural Aspects of Collective Action and Free Riding. *Theory and Decision* 32, 1992, s. 165–202.
- Tuomela, Raimo, *The Importance of Us: A Philosophical Study of Basic Social Notions*. Stanford UP 1995.
- Tuomela, Raimo, *Cooperation*. Philosophical Studies Series 82. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London 2000.
- Tuomela, Raimo, *The Philosophy of Social Practices. A Collective Acceptance View*. Cambridge UP, Cambridge UK 2002.